

KRETA - ZIBELKA EVROPSKE CIVILIZACIJE

Polona Demšar

UDK 914.959

KRETA - ZIBELKA EVROPSKE CIVILIZACIJE

Polona Demšar, Srednja zdravstvena šola in gimnazija, Šubičeva 1, 61000 Ljubljana, Slovenija

Skozi geografske značilnosti Krete se seznamimo z največjim grškim otokom. Mnogi ga poznajo predvsem kot otok turizma in starodavne minojske civilizacije, vendar skriva v svoji gorati notranjosti in intenzivnem poljedelstvu še mnogo več.

UDC 914.959

CRETE - THE CRADLE OF EUROPEAN CIVILIZATION

Polona Demšar, Srednja zdravstvena šola in gimnazija, Šubičeva 1, 61000 Ljubljana, Slovenia

Through geographical characteristics of Crete we get acquainted with the greatest Greek island. It is known by many people for its tourism and its ancient Minoan civilization, but its mountainous inside and intensive agriculture offer much more.

Lega Krete med Evropo, Azijo in Afriko je vtisnila otoku svojevrsten pečat. Zaradi milega podnebja je bila poseljena že v neolitiku. Sledila so obdobja različnih civilizacij na Kreti, od katerih je vsaka prispevala svoj delež pri oblikovanju običajev, noše, ljudskih pesmi in plesov, kulinarike, arhitekture, obrti in umetnosti.

Od 2600 do 1100 pred našim štetjem je na Kreti cvetela Minojska kultura, ki jo štejemo med prvo pomembno evropsko civilizacijo. Vzrokov za njen razvoj je več:

- geografska lega med tremi celinami,

- bližina visoko razvitih kultur Egipta, Mezopotamije, Fenicije, Palestine in Male Azije,
- plodna zemlja in ugodno podnebje, ki sta pomembno prispevala k rasti prebivalstva,
- sorazmerno enostavna povezava z bližnjimi otoki Kikladi,
- dolgo obdobje miru, ki je omogočalo razvoj trgovine in umetnosti.

Britanski arheolog Arthur Evans, ki je izkopaval Minosovo palačo v Knososu, je po njej dal ime tej civilizaciji. Palača je danes eden najbolj obiskanih kulturnozgodovinskih spomenikov na Kreti.

Predgrški Minojski civilizaciji so sledili Dorci in Rimljani. Srednji vek so zaznamovali Bizantinci in Saraceni ter Benečani, ki so leta 1204 Kreto kupili od Bizantincev. Pod Benečani, ki so vladali na otoku vse do leta 1669, je prišlo do ponovnega razcveta trgovine in umetnosti. Zatem so prišli Turki in ostali na otoku vse do leta 1898, ko so Kreto proglasili za avtonomno državo z grškim princem. Šele leta 1908 je prišlo do združitve z Grčijo.

Kreta je s svojimi 8303 km² največji grški otok, na katerem živi 505 000 prebivalcev. Dolžina otoka v smeri vzhod-zahod znaša okoli 260 km, v smeri sever - jug pa na najširšem delu otoka le 60 km. Obala je dolga 1046 km (6).

V mladonagubanem gorstvu Krete prevladujejo apnenci mezozojske starosti. Marmorji na zahodnem delu otoka so posledica tektonske metamorfoze. Presenetljiva je najdba debelega sloja bazaltnih kamnin, ki opozarjajo na spremenjeno tektoniko ob koncu mezozoika. Ravnine in nižine so prekrile s kvar-

Slika 1: Ravnin je na Kreti malo, zato je planotast svet večinoma skrbno obdelan. Na fotografiji je nasad oliv, ki se uvrščajo med glavne kmetijske pridelke. V ozadju je Mohos, pretežno agrarno usmerjeno naselje. Podobno je z večino naselij v notranjosti Krete, saj je turizem vezan predvsem na ozek obalni pas. (Foto: Polona Demšar.)

tarnimi sedimenti. Na Kreti so štiri nahajališča lignita in dve nahajališči sadre, vendar slednje ne izkoriščajo (3).

Glede na tektonsko in morfološko zgradbo lahko Kreto razdelimo na štiri območja:

- centralni gorski masivi, ki ponekod presegajo 2000 metrov,
- južna obala z značilnimi strmimi klifi, ki jih prekinjajo majhne peščene plaže na izhodu dolin v morje,
- severno od gorske verige ležeče sredogorje s planotami na okoli 1000 m n.v., ki je bilo v pleistocenu podvrženo zmrzali,
- severna obala Krete, ki je značilna po tem, da se doline in planote iz sredogorja na široko spuščajo proti kamniti obali (4).

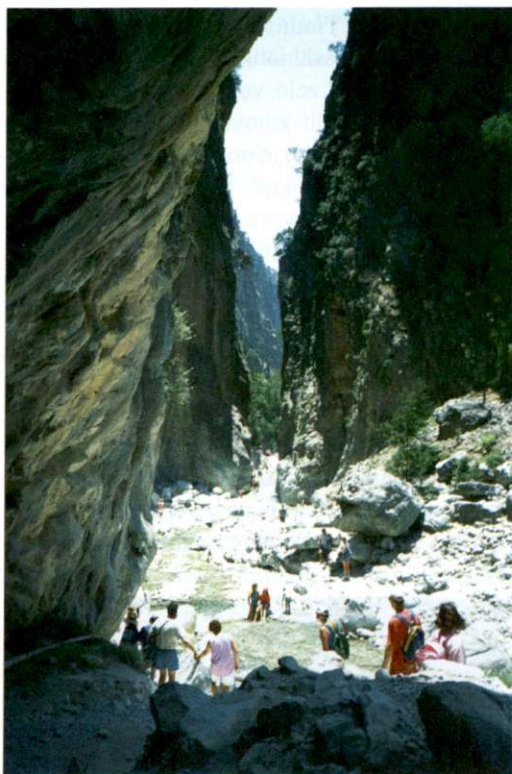
Kreta je gorat otok s tremi velikimi pogorji: Bele gore ali Madares na zahodu (najvišji vrh Pachnes je

visok 2453 m), Gora Ida ali Psiloritis na sredini (z najvišjim vrhom Timios Stavros, 2456 m) in na vzhodu Dikti ali Lassithiotika (najvišji vrh 2148 m). Površje Krete ima zelo veliko reliefno energijo. Oddaljenost najvišjih vrhov do morja je v zračni liniji 10 do 20 km, torej je povprečna reliefna energija od 100 do 200 m/km². V notranjosti otoka se reliefna energija še poveča in znaša kar od 300 do 600 m/km². Te številke imajo alpske dimenzije (4). Veliko je globokih sotesk, med katerimi je največja Samari-ja na jugu Krete.

Številne planote na Kreti ležijo na višinah med 700 in 1400 m nad morjem. Ker je prst na njih večinoma rodovitna in ker imajo urejeno umetno namakanje, so primerne za kmetijstvo. Najrodovitnejša je slikovita planota Lasithi na višini 900 m. Ravnega sveta je malo, največ ga je na severni obali. Na južnem delu otoka je prostrana ravnina Mesara, ki je

Slika 2: Takšni mlini so vse od 12. stoletja dalje služili za mletje moke. Krečani so jih gradili na gorskih slemenih, kjer pihajo stalni vetrovi. Praktična rešitev mlinove vetrnice nas opozarja na tesno povezanost otočanov z morjem. Vsaka prečka v vetrnici je namreč jambor zase in "jadra" na njih so razpenjali glede na jakost vetra. (Foto: Dušan Mitrovič.)

Slika 3: Soteska Samarija je ena najbolj obiskanih naravnih znamenitosti Krete. Skozi ta narodni park se vsak dan, kljub zahtevnosti poti, valijo trume turistov. Izhodišče je na nadmorski višini 1227 m, od koder se po približno 13 km dolgi poti spustiš do morja. V tem letnem času (konec junija) je vode malo, od oktobra do maja je soteska zaprta, saj se potoček zaradi deževja in taljenja snega spremeni v deroč hudournik, ki onemogoča prehod. Na najožjem delu (na fotografiji) se soteska zoži na 3 do 4 m. (Foto: Dušan Mitrovič.)

že od antike dalje celoten otok oskrbovala s pšenico.

Obala Krete je precej razgibana. Številni zalivi, polotoki in rtiči z neposrednim zaledjem gora ustvarjajo atraktiven pejsaž.

Podnebje je sredozemsko z značilnimi blagimi prehodi med letnimi časi. Pomlad je kratka in z zmernimi temperaturami, sledi dolgo, vroče poletje in dolga jesen, ki je toplejša od pomladi. Zima je

blaga in le redkokdaj traja dlje kot dva meseca ter spominja na zgodnjo pomlad v celinskem podnebnju. Največ padavin pade pozimi in sicer okoli 1500 mm. Zime v gorah so precej ostre in snežene (7). Na otoku je deset meteoroloških postaj. Sorazmerno gosta mreža le-teh je v obalnem območju, v hribih so redke, višinske meteorološke postaje na Kreti ni. S podatki obalnih postaj dobimo dokaj zanesljivo sliko podnebja, iz katere je razvidno, da je poletje zelo vroče na jugovzhodni obali in v hriboviti notranjosti, vroče na severni obali in toplo v visokogorju. K večji vročini na južni obali pripomorejo vroči južni vetrovi iz Afrike. Prav tako je pozimi severna obala Krete hladnejša od južne obale. Srednje mesečne temperature v Iraklionu se gibljejo od 12,3 v januarju do 26,4°C v avgustu. Od maja do oktobra je povprečna mesečna temperatura višja od 20°C (7).

Na Kreti je le nekaj manjših rek. Poglavitni razlog je oblika otoka, ki je dolg in ozek. Hudourniki iz gora torej nimajo dolge poti do morja in se ne morejo razviti v večje reke. Za nas morda nenavadna je kombinacija hladnega gorskega potočka in bujne subtropske vegetacije oleandrov in palm, ki rasejo ob njem. Večina rek se skozi globoke soteske že po kratkem toku izliva v morje. Poleg tega so tla apnenčasta in je prisotna kraška hidrografija. Največje reke so Geropotamos in Anapodiaris na ravnini Mesa-
ra, Tiflos in Kolenis na ravnini Chanea ter Kourtaliotis in Patelis v Sitei. Mnoge struge rek in potokov se poleti posušijo. Razen nekaj vodnih jam in majhnega jezera Kourna Kreta nima jezer ali večjih izvirov v gorah.

Prevladujejo gorske prsti na apnencu, ki so slabo rodovitne. V dolinah in nižinah, primernih za

Slika 4: Na južni obali Krete je abrazija ustvarila slikovite strme klife. Abrazijske terase so posledica nihanj gladine morja v kvartarju, povezane s pleistocensko poledenitvijo. Ob regresiji morja so prišle na površje, obenem so nekateri klifi postali fosilnega značaja. Zaradi težje dostopnosti se je "turistična transferzala" izognila tem samotnim plažam, katere prav dobro poznajo domačini. Tole na fotografiji zaradi nenavadne barve mivke imenujejo Rdeča plaža. (Foto: Polona Demšar.)

obdelovanje (Mesara, podolje med Ido in Diktijem, severna obala okoli Iraklion) je prekrita s sivo-rjavimi subtropskimi prstmi.

Naravno rastje na Kreti so bili gozdovi. Kreta je bila že od antike dalje znana po svojih cipresinih gozdovih. Herodot je namreč leta 100 zapisal, da so egipčanski faraoni dobili cipresin les za gradnjo ladij ravno s Krete. Danes najdemo cipresine gozdove le še v okolici Retimnona na severni obali. Na skrajnem vzhodu otoka, pri naselju Vai, uspeva znameniti palmin gozd, poraščen z redko vrsto palm *Phoenix Theophrastii*. V provincah Selinos in Kisos rastejo kostanjevi, hrastovi in jelovi gozdovi. Na nekaterih območjih uspeva specifična vrsta platane, poznane kot *Platanus varietas Cretica*, ki obdrži listje celo leto (6). Zaradi izsekavanja gozdov in požarov je prišlo do degradacije gozdnih združb že v času antike. Zato glavnino naravnega rastja danes predstavlja makija. Obstajajo številne razprave o problematiki erozije prsti ob degradaciji gozda v makijo. Vendar so poskusi na Sardiniji pokazali, da pod makijo ob močnem deževju material nič ali komaj kaj odnaša. Podobno so na Kreti poti iz srednjega veka pod makijo brezhibno ohranjene, pod gozdom in grmovjem pa so močno poškodovane (10). Številne divje rože in aromatične rastline dajejo pokrajini poseben vonj. Med njimi je precej endemičnih rastlinskih vrst, ki uspevajo samo na Kreti.

Podobno je z otoškim živalstvom. Najbolj znan živalski endemit je vrsta divje koze, *Capra Aegagrus Cretica*, ki jo domačini imenujejo kri-kri. Živi le še v Belih gorah, v soteski Samariji in na nekaj otočjih okoli Krete (6).

Kreta je bila že v predantičnem času zelo gosto poseljena. Precej verjetno je, da je že v času minojске civilizacije na otoku prebivalo okoli pol milijona ljudi (9).

Leta 1977 je na otoku živelo 457 000 prebivalcev. Število prebivalcev je v zadnjih dobrih desetih letih naraslo na 505 000 prebivalcev, ki večinoma živijo v večjih mestih. Leta 1879 na Kreti ni bilo naselja z več kot 2000 prebivalci. Poselitev je bila sorazmerno enakomerna, od 20 do 40 prebivalcev na km². Leta 1928 so tri naselja (Iraklion, Rethymnon in Hania) že preseгла število 5000 prebivalcev in je očitno opazen kontinuiran proces urbanizacije.

Gostota prebivalstva se je povečalo na 40 do 60 ljudi na km², razen v prefekturi Lasithi (5).

Leta 1923, po grško-turški vojni, je sledil dogovor o zamenjavi prebivalstva. Muslimane s Krete so zamenjali z begunci iz Male Azije. V tem času so na Kreto naselili približno 8000 maloazijskih Grkov. Povojne migracije so potekale predvsem s podeželja v mesta zaradi velike razlike v ekonomskem razvoju. Ekstremen primer so Bele gore, kjer je bilo izseljevanje po vojni večje od naravnega prirastka. V šestdesetih letih so beg s podeželja delno zajezili z modernizacijo kmetijsva (umetno namakanje). V zadnjih 15 letih spet sledimo veliki migraciji s podeželja v mesta, kar povzroča katastrofalno situacijo v predmestjih.

Večina naselij je pod višino 600 do 700 m, ki je višinska meja za rast oliv na Kreti. Izjema je planota Lasithi na višini okoli 900 m nad morjem, kjer zaradi ugodnih mikroklimatskih pogojev še uspevajo olive in obstajajo stalna naselja. Na varovanje rodovitnih površin nas opozarja lega naselij na robu obdelovalnih zemljišč. Tip hiše ima neposreden vpliv na naselbinsko formo. Tipična kretska hiša ima strukturo satovja, saj se sobe z ravnimi strehami nizajo okoli jedra. Več takih hiš sestavlja zelo strnjeno naselje z ozkimi ulicami. Ker so naselja večinoma na pobočjih, so vzdolž ulic nizke, neenakomerne stopnice (8).

Kreta predstavlja zibelko prve evropske urbane civilizacije. Iz Homerjevega opisa Krete (okoli leta 1000 pred našim štetjem) preberemo, da je bila to "bogata in ljubka dežela, gosto poseljena in se je ponašala z 19 mesti". Teh 19 "mest" so bila odprta naselja nedaleč od obale, večinoma pod zaščito utrjenih palač.

Glavno mesto otoka je Iraklion (Heraklion, Candia), ki zaradi svoje osrednje lege predstavlja pomemben gospodarski center Krete. Iraklion je veliko mesto z več kot 100 000 prebivalci. Zaradi hitre rasti prebivalstva (1940: 39 550 preb.) se je mesto gradilo stihijsko, brez urbanističnih načrtov. V šestdesetih letih so na obrobju živele socialno šibke družine. Leta 1968 so začeli slume čistiti, priključili so elektriko in vodovod, na mestu bivših barakarskih naselij so uredili parkirišča in športna igrišča (1). Kljub temu mesto danes deluje precej razbito. Sil-

hueta starega mestnega jedra je zazidana z modernimi stolpniciami, staro пристanišče je odrezano zaradi prometne ceste, ki vodi ob obali. Drugačno podoba nam nudijo ostala tri večja mesta na severni obali Chania, Rethimnon in Agios Nikolaos, katerih staro mestno jedro je povezano s pristaniščem. Ozke uličice in dohodi do starega pristanišča s promenado dajejo mestom sproščeno, sredozemsko vzdušje.

Kmetijstvo je bilo na Kreti dolgo časa najpomembnejša gospodarska panoga. Glavnino kmetijske proizvodnje predstavljajo olive, vinska trta, agrumi, zelenjava ter aromatične in zdravilne rastline. Od leta 1970 se kmetijska proizvodnja nepretrgano povečuje. Paleta pridelkov se je močno razširila na račun umetnega namakanja in gradnje rastlinjakov, saj izvažajo predvsem zimsko zelenjavo, rože in agrume. Podnebje na Kreti je izredno ugodno in približno 8 % vse grške agrarne površine je na Kreti, od tega 40 % vseh grških površin za posebne kulture. Kretske kmetije obsegajo približno 30 ha posesti, vendar so kmetijske površine zelo razdrobljene. Razmere dodatno poslabšajo velika izčrpanost zemlje, slaba mehanizacija in parazitsko prekupevanje (2).

Pomemben delež otoške ekonomije zavzemata ribolov in vzreja drobnice. Pasejo predvsem kože, pomembna je proizvodnja sira (Kretski gryure).

Večina industrije na otoku je v Iraklionu. Gre predvsem za živilsko-predelovalno industrijo.

Severna obala je prometno dobro povezana z obalno cesto, katere odsek med Chanio in Iraklionom so spomladi leta 1993 razširili in posodobili. Južna obala je zaradi strmih klifov prometno slabše povezana in težje dostopna. Glavna cesta vodi v glavnem po notranjosti in se od nje cepijo lokalne ceste do posameznih krajev na obali. Čeprav gorata notranjost predstavlja precejšnjo oviro pri gradnji cest, je sorazmerno dobro povezana z obalo. Železnica na Kreti ni, poleg dobro organiziranega avtobusnega prevoza se velik delež turistov prevaža po otoku v najetih avtomobilih. Sodobni letališči v Iraklionu in Chaniji vzbujata velemestni vtis z nenehnim vzletanjem in pristajanjem letal. Preko dneva namreč letala vzletajo in pristajajo tudi v razmaku petih minut in letališki vrvež se nadaljuje skozi vso noč, vendar z zmanjšano gostoto poletov.

Od srede sedemdesetih let postaja Kreta pomemben sredozemski počitniški cilj z naraščajočim domačim in tujim prometom. V tem času je postal turizem najpomembnejša gospodarska panoga za kmetijstvo. Obe panogi si močno konkurirata in značilno vplivata na spremembe predvsem v obalnem območju. Turizem je zagotovil 17 000 novih delovnih mest. Leta 1982 je Kreto obiskalo 600 000 tujih turistov, leta 1983 pa je bila skupaj z navtičnimi gosti predvidoma prekoračena številka enega milijona turistov. Pravi ekspanziji inozemskega turizma je sledil val domačih turistov, ki se odraža v gradnji počitniških hišic (2).

Predvsem letošnje turistično leto na Kreti, ko so po ocenah dosegli le 40 % lanskega turističnega obiska, nas opozarja, da je turistični promet močno odvisen od gospodarskih kriz.

Ob tem se torej postavlja vprašanje, kakšne prednosti prinaša prestrukturiranje iz kmetijske v turistično dejavnost. Še posebej so pri tem vprašljive počitniške hišice, ki zasedajo veliko prostora in so naseljene le krajši del leta. Mnogo boljša alternativa so majhni hoteli in izdajanje sob.

Na Kreti ni megalomanskih hotelskih kompleksov po španskem vzoru, vendar je kljub temu

Slika 5: Matala, nekoč majhna ribiška vasica ob zalivu Mesara, je danes priljubljeno turistično mesto. Njen zaščitni znak so votline v rahlo poševno padajoči apnenčasti steni. Prve so izkopal že v prazgodovini za bivališča, preostala večina je iz 1. in 2. stoletja, ko so služile za grobnice. Kretske plaže so lepo urejene, ponudba na njih je pestra, poleg tega jih vsako jutro sproti očiščijo. (Foto: Polona Demšar.)

Slika 6: Edikula v eni od votlin v Matali je precej natančno obdelana. Polkrožni lok ima fino izdelan rob, rdečost je izklesana blazina. V takšne stenske niše so polagali trupla pokojnikov. Podoben način pokopavanja v času predkrščanskega antičnega Rima zasledimo v rimskih katakombah.

(Foto: Dušan Mitrovič.)

predvsem severna obala že močno pozidana. Ogromno stavb je na pol zgrajenih in očitno jih investitorji ne želijo dokončati, saj že obstoječe kapacitete niso polno zasedene. Južna obala je mnogo mirnejša in pristnejša. Poseben čar predstavlja notranjost s samotnimi vasicami, kjer ti z nekaj sreče le uspe najti gostilno, v kateri govorijo samo grški jezik.

1. Beuermann, A. 1987: *Iraklion, Strukturprobleme einer griechischen Stadt auf Kreta. Munstersche Geographische arbeiten, Heft 27. Paderborn.*
2. Born, V. 1984: *Kreta - Gouves: Wandel einer Agrarlandschaft in ein Fremdenverkehrsgebiet. Munstersche Geographische Arbeiten, Heft 18. Paderborn.*

rborn.

3. Dercourt, J., Makris, J., Melidours, N. 1980: *Grece Geologie des pays europeens; Espagne, Grece, Italie, Portugal, Yugoslavie. Paris.*
4. Hempel, L. 1984: *Beobachtungen und Betrachtungen zur jungquartaren Reliefgestaltung der Insel Kreta. Munstersche Geographische Arbeiten, Heft 18. Paderborn.*
5. Lagopoulos, A., Ph. 1986: *Social Formation and Settlement Network in Greece. Geoforum 17/1. Oxford.*
6. Palaska-Papastathi, H.: *Grčija. Atene.*
7. Simić, S. 1981: *Grčka. Beograd.*
8. Wagstaff, J. M. 1969: *The study of Greek rural settlements. Erdkunde. Bonn.*